

Джерела та література

1. Епплбаум Е. Війна в Україні – остання фаза остаточного розпаду Російської імперії. 11 вересня 2022 р. URL: <https://www.radiosvoboda.org/amp/news-rf-imperiya-zanepad/32028408.html>
2. Киридон А. М. Гетеротопії пам'яті: теоретико-методологічні проблеми студій пам'яті. Київ: Ніка-Центр, 2016. 320 с.
3. Мініч А. Чи варто очікувати каяття російського народу? *Дзеркало тижня*. 2022. 03 жовтня. URL: <https://zn.ua/ukr/SOCIUM/chi-var-to-ochikuvati-kajattja-rosijskoho-narodu.html>
4. Мотиль О. Групове згвалтування в Україні. URL: <https://zbruc.eu/node/111497>
5. Motyl A. J. Imperial Ends: The Decline, Collapse, and Revival of Empires. New York: Columbia University Press, 2013. 128 p.
6. Sztompka P. Cultural Trauma: The Other Face of Social Change. *European Journal of Social Theory*. 2000. № 3(4). Pp. 449–466.

ВПЛИВ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ НА РЕПРЕЗЕНТАЦІЮ ПАМ'ЯТІ ПРО ДРУГУ СВІТОВУ ВІЙНУ У МІСЬКОМУ ПРОСТОРІ ХАРКОВА, ДОНЕЦЬКА, ДНІПРА ТА ЗАПОРІЖЖЯ

Чегринець Святослав

У статті розглянуто репрезентацію пам'яті про Другу світову війну у міському просторі Харкова, Донецька, Дніпра та Запоріжжя, а саме вплив на цей процес російського вторгнення у 2014 та 2022 рр. Встановлено відсоткове співвідношення радянських та нерадянських «місць пам'яті», які зазнали декомунізації та переосмислення. У статті розглянуто «місця пам'яті», що присвячені Маршалу Жукову, жертвам «Катинського розстрілу» та радянським спецслужбам.

Ключові слова: «війни пам'ятей», Маршал Жуков, Катинський розстріл, радянські спецслужби.

Репрезентація пам'яті про Другу світову війну у міському просторі Харкова, Донецька, Дніпра та Запоріжжя у 1943–2020-ті рр. зазнала трансформації. За радянських часів «місця пам'яті» та об'єкти топоніміки усіх чотирьох міст ре-транслявали виключно радянський канон. Після розпаду СРСР міські еліти цих міст продовжували тиражувати радянський наратив Другої світової війни. У період з 1991 по 2013 рр. у Харкові, Дніпрі та Запоріжжі, хоча майже не було «воєн пам'ятей», однак з'явилися епізодичні виразники нерадянської пам'яті

про Другу світову війну [12, 80]. Проте у Донецьку надалі ретранслявався виключно радянський наратив Другої світової війни. Ідентичність жителів Харкова, Дніпра та Запоріжжя, сформована завдяки таким «місцям пам'яті», була більш гнучкою для нерадянського сприйняття та розуміння пам'яті про Другу світову, ніж у Донецьку. Різниця в ідентичностях жителів цих міст у 2014 р. стала одним із факторів, коли жителі Донецька найбільше підтримали російську окупацію, а Харків, Дніпро та Запоріжжя «встояли» та підтвердили свою проукраїнську позицію [13, 166–172].

У 2014–2021 рр. через російську агресію проти України у Харкові, Дніпрі та Запоріжжі почалися процеси декомунізації та відмежування від радянсько-російських наративів. Це відзначилося реакцією прихильників радянських дискурсів, що супроводжувалися низкою «воєн пам'ятей» [14]. Після російського вторгнення 2022 р. радянсько-російські наративи в Україні стали майже неможливими, що фактично завершило «війни пам'ятей» ліквідацією радянських «місць пам'яті», які присвячені членам НКВС, Маршалу К. Жукову та ін. Відбулося переосмислення польських жертв Катині та ін. Необхідно зауважити, що процеси «воєн пам'ятей» оминули Донецьк, що у 2014 р. опинився під контролем російської окупаційної адміністрації, яка не проводила політики декомунізації. Там у суспільстві почали просуватися російські пострадянські наративи про Другу світову війну, які багато в чому сприймалися вже не як пам'ять про «Перемогу», а як реваншистська реакція на поразку Москви в «Холодній війні».

Образи Маршала Г. Жукова серед «місць пам'яті» Харкова складають 2 %, Дніпрі – 3 %, Запоріжжі – 1 %. Серед об'єктів топоніміки на Жукова припадає 2 % у Харкові та 6 % у Дніпрі. Радянська система створювала образи, яких потребувала. Серед них було виокремлено пантеон, куди увійшов Г. Жуков. Оскільки в СРСР культивувалася саме наступальна війна, то образ командира – це символ, що підіймає солдатів в атаку, а разом з ними і суспільство. В СРСР існував власний ієрархічний «табелі про ранги» героїв всесоюзного та регіонального масштабу [7]. Маршал Г. Жуков став однією з найцентральніших фігур радянсько-ностальгічного наративу, яку своєю чергою охопили «війни пам'яті».

Проспект Маршала Жукова у Харкові отримав свою назву у 1994 р., оскільки в той час за інерцією місцеві політики продовжували тиражувати радянський канон. Однак після початку гібридної війни Росії проти України він став об'єктом «воєн пам'ятей». У період із 2016 по 2022 рр. у Харкові проспект Жукова перейменовували чотири рази. Ці спроби рекомунізації супроводжувалися політичною дискусією та судовими розборами [5, 11]. Остаточна крапка у «війнах пам'яті» була поставлена лише після вторгнення Росії у 2022 р., що зробило майже неможливими радянсько-російські наративи. Мер Харкова Ігор Терехов, який був противником перейменування проспекту Жукова, остаточно змінив

позицію [9]. Аналогічна «війна пам'ятей» була і з бюстом К. Жукова у Харкові. Він зазнавав спроб знесення та відновлення [6]. Однак після вторгнення Росії у 2022 р. бюст остаточно демонтували [4]. У Дніпрі та Запоріжжі усі вулиці на честь Г. Жукова були перейменовані ще у 2016 р. без «воєн пам'яті». У 2022 р. після повномасштабної агресії Росії у Дніпрі була демонтована стела, що присвячена Маршалу Жукову [10].

Образи поляків у Харкові припадає 4 %, а Запоріжжі – 1 %, водночас у Донецьку та Дніпрі вони відсутні. Пам'ять про польських військовополонених, яких у 1940 р. стратили співробітники НКВС, «Харківська Катинь» після Польського походу Червоної армії, з'явилися у Харкові та Запоріжжі лише у роки незалежної України, бо у часи СРСР ця інформація була засекречена, а сама тема – табуована. У 2000 р. на кошти Республіки Польща у Харкові було відкрито україно-польський меморіал на честь розстріляних поляків у Харкові. Однак у березні 2022 р. під час широкомасштабного вторгнення Росії україно-польський меморіал у Харкові обстріляла російська армія під час боїв за місто. За даними Польського агентства преси, жодні об'єкти в околицях обстріляні не були, що вказує на цілеспрямований удар по меморіалу [1]. В Україні у тому ж 2022 р., після вторгнення Росії, у Харкові було встановлено ще один пам'ятник на честь розстріляних поляків. Встановлення цього «місця пам'яті» створювалося в контексті усвідомлення українцями Катинської трагедії поляків, які свого часу теж стали жертвою злочинів росіян [3].

На основі сформованої бази даних можна встановити, що серед «місць пам'яті» образи представників спецслужб (НКВС), які брали участь у Другій світовій війні у Харкові становлять 1 %, Донецьку – 2 %, Дніпрі – 2 %, Запоріжжі – 1 %. Подібні «місця пам'яті» радянських спецслужб створювалися, щоб репрезентувати владу. Образ НКВС, які протистоять зовнішньому та внутрішньому ворогу, мав мобілізаційний зміст. Також члени НКВС героїзувалися як прикордонники, які першими прийняли бій, та відображалися як представники руху опору під час війни з Німеччиною. «Місця пам'яті» спецслужб мали викликати почуття ненависті до ворогів та гордості за радянську владу. Це було складовою дихотомічного та контрастного поділу світу на «героїв» та «ворогів» [8]. Після широкомасштабного вторгнення Росії в Україну у 2022 р. «місця пам'яті», що пов'язані з радянськими спецслужбами, зазнали демонтажу. Зокрема, у червні 2022 р. у м. Дніпро було демонтовано пам'ятник на честь генерал-майора НКВС Олексія Федорова [2]. Демонтаж супроводжувався без «воєн пам'ятей», однак засвідчив, що радянсько-російські дискурси в Україні стали практично неможливі.

Підбиваючи підсумок, зазначимо, що у Харкові, Дніпрі та Запоріжжі після того, як вони «встояли» у 2014 р., почався новий етап трансформації «місць пам'яті» про Другу світову війну. З 2014 р. через російське вторгнення розпочав-

ся процес декомунізації, що супроводжувався «війнами пам'ятей». Ідентичність жителів цих міст отримала новий імпульс відходу від «радянськості». Це стало одним із факторів, коли у 2022 р. під час повномасштабного російського вторгнення Харків, Дніпро та Запоріжжя вдруге «встояли» та підтвердили проукраїнську позицію. Радянсько-російські наративи стали майже неможливими, що сприяло новій хвилі знесення радянських «місць пам'яті» про Другу світову війну (образи Г. Жукова та НКВС). Усі ці процеси оминули Донецьк, який з 2014 р. перебував під російською окупацією.

Джерела та література

1. Russian attack on Kharkiv cemetery intentional, PAP reporter says. URL: <https://www.thefirstnews.com/article/russian-attack-on-kharkiv-cemetery-intentional-pap-reporter-says-29049> (дата звернення 08.10.22).
2. В Днепре демонтируют памятник генерал-майору НКВД Федорову. URL: <https://www.unian.net/society/v-centre-dnepra-demontiruyut-pamyatnik-general-mayoru-nkvd-fedorovu-novosti-dnepra-11870541.html> (дата звернення 08.10.22).
3. В околицях Харкова встановили пам'ятник закатованим і розстріляним полякам на українській землі. URL: <https://m.allkharkov.ua/news/pro/v-okoliciah-harkova-vstanovili-pamiatnik-zakatovanim-rozstrlianim-poliakam-na-ykranski-zeml.html> (дата звернення 08.10.22).
4. В Харькове демонтировали памятник Жукову. URL: https://24tv.ua/ru/harkove-demontirovali-pamjatnik-zhukovu_n1955222 (дата звернення 08.10.22).
5. Жукова чи Григоренка: як у Харкові намагаються перейменувати проспект. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2021/10/06/infografika/suspilstvo/zhukova-chy-hryhorenka-yak-xarkovi-namahayutsya-perejmenuvaty-prospekt> (дата звернення 08.10.22).
6. Музылёв А. В. Формы проявления коллективной обиды как элемента коллективной памяти в городском пространстве. URL: http://habitus.od.ua/journals/2020/13_2020/part_1/6.pdf (дата звернення 08.10.22).
7. Набок С. Образи війни та воїна: трансформація окремих аспектів політики пам'яті. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/nabok_obrazy.pdf (дата звернення 08.10.22).
8. Набок С. Пам'ятник як маркер: особливості функціонування в публічному просторі в контексті політики декомунізації в Україні. URL: **Помилка! Не-припустимий об'єкт гіперпосилання.** (дата звернення 08.10.22).
9. «Проспект Жукова в Харькове переименоуют», – мэр Терехов. URL: <https://censor.net/ru/n3342865> (дата звернення 08.10.22).
10. У Дніпрі демонтували стелу «Площа Жукова» та інші об'єкти, пов'язані з СРСР. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-dekomunizatsiya-dnipro-demontazh/31832051.html> (дата звернення 08.10.22).

11. Харьковський горсовет третій раз переіменовав проспект Григоренко в честь маршала Жукова. URL: <https://m.gordonua.com/news/politics/harkovskiy-gorsoviet-tretyi-raz-pereimenoval-prospekt-grigorenko-v-chest-marshala-zhukova-1541316.html> (дата звернення 08.10.22).
12. Чегринєць С. В. Друга світова війна у комеморативних практиках етноконфесійних груп Харкова, Донецька, Дніпра та Запоріжжя. *Public History. Історія в публічному просторі: збірник Міжнародної наукової конференції (Київ, 20 травня 2022 року)* / за ред. Юрія Латиша; дизайн Маргарити Дяченко. Київ, 2022. С. 314.
13. Чегринєць С. В. Репрезентація пам'яті про Другу світову війну у міському просторі Харкова та Донецька у 1943–2010-ті рр. *Друга світова війна: історія та пам'ять: збірник матеріалів I Всеукраїнської наукової конференції студентів, аспірантів та молодих вчених «Друга світова війна: історія та пам'ять»*. Вип. 1 / за ред. Р. О. Литвиненка. Вінниця: ДонНУ імені Василя Стуса, 2021. С 166–172.
14. Шаповал Ю. Антикризисний ресурс політики пам'яті в Україні. URL: <http://pd.ipiend.gov.ua/article/view/246319/243784> (дата звернення 08.10.22).

МОНУМЕНТАЛЬНО-МЕМОРІАЛЬНИЙ ПРОСТІР ДОНЕЦЬКА В УМОВАХ РОСІЙСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ

Темірова Надія

У розвідці відзначено особливості монументально-меморіального простору Донецька у добу Незалежності та простежено зрушення в його наповненні за роки російської окупації. Показано, що нова «героїка» у місті формувалася за радянськими канонами та риторикою, спрямовуючись на легітимізацію «ДНР».

Ключові слова: пам'ятник, увічнення, символічне маркування.

Протягом понад восьми років триває військова агресія Російської Федерації проти суверенної України. Вже стало очевидним, що йдеться не лише про фізичний напад, а про зіткнення світоглядів, серед маркерів якого – і меморіальний простір, складовою якого є пам'ятники. За час перебування під російською окупацією у Донецьку відбулися суттєві зрушення у складі його населення, в організації життєдіяльності міського простору. Зміни спостерігаються і у меморіальному сегменті. Доречно послатися на П. Конертон, який відзначив, що «наше сприйняття теперішнього великою мірою залежить від нашого знання про минуле», а образи з минулого зазвичай легітимізують соціальний лад сучасного та передаються наступним генераціям за допомогою ритуальних дійств [3, 17, 18, 70].